

Marcin Konarski

Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

ORCID: 0000-0001-8791-884X

marcin.konarski@wsm.warszawa.pl

Przewrót polityczny jako forma sukcesji władzy królewskiej w monarchii zjednoczonej Izraela. Od Saula do Salomona

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest analiza zagadnień związanych z przewrotem politycznym jako formą sukcesji władzy królewskiej w monarchii zjednoczonej Izraela w okresie panowania pierwszego króla Hebrajczyków – Saula, po czasy ostatnich lat pobytu na tronie Dawida. W okresie, który został poddany analizie, miało miejsce kilka nieudanych prób przejęcia władzy królewskiej w drodze przewrotu politycznego. W związku z faktem, iż w królestwie izraelskim nie wprowadzono w sposób jednoznaczny dziedziczenia tronu na zasadzie primogenitury, doszło pod koniec życia króla Dawida do najpoważniejszego przewrotu, określanego jako przewrót pałacowy. W następstwie tego wydarzenia na tron Izraela wstąpił młodszy syn Dawida – Salomon, mimo że nie było uzasadnionych podstaw do przejęcia przez niego władzy.

Słowa kluczowe: monarchia; Biblia; Izrael; władza królewska; przewrót polityczny; zamach stanu; król Dawid; Absalom; Adoniasz; król Salomon; namaszczenie

WPROWADZENIE

Przewrót polityczny oznacza nagłą zmianę osób sprawujących władzę. Taka sytuacja może dotyczyć całego lub tylko części ustroju i może polegać na stworzeniu lub zniesieniu jakiejś części władzy państwowej. Istnieją dwie podstawowe formy przewrotu politycznego: 1) zamach stanu, będący przewrotem dokonany przez jedną osobę lub grupę ludzi wywodzących się z kręgu albo warstwy władzy, którego techniką jest spisek militarny lub paramilitarny¹; 2) pucz, czyli przewrót dokonany przez osobę lub ludzi stojących z dala od władzy, będący dziełem politycznych „outsiderów”². Obie formy charakteryzuje użycie przemocy, jednakże bez większych terytorialnie i społecznie skutków oraz bardziej długotrwałych działań zbrojnych.

Interesujące jest to, że przewrót polityczny już w starożytności został uznany za bardziej zagrażający bezpieczeństwu państwa i obywateli niż wojna z wrogami zewnętrznymi (wojna powszechna). Platon nazwał przewrót polityczny buntem i określił go jako „wojnę najcięższą ze wszystkich”³. Zazwyczaj przyczyny, które znajdują się u podstaw przewrotu

---

¹ W dawnych wiekach formę zamachu stanu stanowił przewrót pałacowy (przewrót kameralny), będący zazwyczaj dziełem kilku osób bezpośrednio związanych (np. więzami krwi) z władzą, dokonywany zwykle bez użycia przemocy. Do przewrotu pałacowego doszło m.in. w Persji, Rzymie i Bizancjum. W czasach późniejszych stosowany sporadycznie (np. przewrót pałacowy Katarzyny II w 1762 r.). M. Bankowicz wyróżnia jeszcze „auto-przewrót” (*autogolpe*), nazywany również „białym zamachem stanu”. Zob. M. Bankowicz, *Zamach stanu. Studium teoretyczne*, Kraków 2009, s. 30.

² J. Baszkiewicz, *Wolność, równość, własność*, Warszawa 1981, s. 19.

³ Platon, *Prawa*, Kraków 1960, 629d, s. 11–12.

politycznego, wiążą się z chęcią zysku i dostąpienia zaszczytów oraz przede wszystkim władzy. Arystoteles twierdził, że jeśli piastujący władzę dopuszczają się gwałtów i uganiają za zyskiem, to podnosi się bunt zarówno przeciwko nim samym, jak i przeciw ustrojowi, który im na takie nadużycia pozwala, bez względu na to, czy ich pożądlivość sięga po mienie prywatne czy po dobra państwowe⁴.

Historia naszej cywilizacji od biblijnych czasów zna wiele sytuacji faktycznych, które przez naukę są kwalifikowane jako przewrót polityczny – pomimo tego, że w dawnych czasach pojęcie to nie było znane w znaczeniu przypisywanym mu współcześnie⁵. Wiele przykładów przewrotów politycznych znajdujemy w starożytnej Grecji i Rzymie. W środowisku senatorskim w Rzymie oraz w wojsku rzymskim sprzeciw wobec panującego zdarzał się często. Opozycji i ewentualnym kontrkandydatom „dynastycznego” władcy lub jego następcy pozostawała droga objęcia władzy przemocą⁶.

Na potrzeby niniejszej analizy adaptujemy nowożytnie pojęcie form przewrotu politycznego (zamach stanu, przewrót pałacowy, pucz), przy czym nieraz będziemy zamiennie używać tych pojęć z szerszym pojęciem buntu, rozumianym jako wystąpienie przeciwko władzy, czy jeszcze szerzej – jako stawianie jej oporu. Wobec powyższego w interesującym nas okresie dziejów monarchii zjednoczonej Izraela można wskazać na: 1) próbę zamachu stanu w okresie rządów pierwszego króla Izraelitów – Saula, czyli działalność spiskową Dawida; 2) zamach stanu Absaloma, syna króla Dawida; 3) zamach stanu Szeby w okresie rządów króla Dawida; 4) przewrót pałacowy Salomona, syna Dawida, u schyłku życia jego ojca.

POWSTANIE I POCZĄTKI MONARCHII ZJEDNOCZONEJ W IZRAELU

Hebrajczycy przez długi czas nie organizowali się w monarchię⁷, przy czym przedmonarchiczni władcy prowadzili wyprawy wojenne (Sdz 2,16; 3,10), zarządzili państwem (Sdz 10,3; 12,7) oraz wymierzali sprawiedliwość (Sdz 4,4)⁸. Jak podkreśla F. Tryl:

Wyznaczenie władcy nie było zwyczajem normalnym w starożytności – udokumentowane jest to jedynie w przypadku władców hetyckich. Próbuje się to także porównywać do sposobu wyznaczania władców kananejskich będących równocześnie lennikami faraona – byli oni także powoływani po upadku władzy egipskiej. Powołani w ten sposób władcy byli niejako *primus inter pares*, a władza przez nich sprawowana była do pewnego stopnia ograniczona. Wybicie się i sukces przywódcy wiąże się z jego autorytetem, charyzmą, tym samym to wspólnota wybiera swego wodza i staje się od niego zależna. Jednocześnie przywódca jest zależny od wspólnoty do momentu, gdy jego funkcja zostanie zinstytucjonalizowanym urzędem⁹.

---

⁴ Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 1964, s. 202.

⁵ Należy mieć na uwadze, że przewrót polityczny (zamach stanu, pucz) różni się od rewolucji brakiem przekształceń w klasowej podstawie systemu. Przewrót polityczny dotyczy zazwyczaj zmian układu personalnego (przewrót pałacowy), przy czym w wypadku klasycznego zamachu stanu „może to też oznaczać jednorazowe pogwałcenie zasad ustroju, po którym wszystko powraca na stare tory”. Zob. J. Baszkiewicz, *op. cit.*, s. 19–20.

⁶ A. Łukaszewicz, *Rok 41 – Rzym i Aleksandria*, [w:] *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, red. A. Sołtysiak, Warszawa 2004, s. 115.

⁷ J. Wolski (*Historia powszechna. Starożytność*, Warszawa 2002, s. 71) podkreśla, że „Powstaniu królestwa towarzyszyły walki wewnętrzne, w wyniku których stopniowo wykształciła się monarchia”.

⁸ Wszystkie odesłania w tekście do Starego Testamentu pochodzą z: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Warszawa–Poznań 1985.

⁹ F. Tryl, *Od Otniela do Saula. Początki państwowości izraelskiej*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2005, nr 1,

W oczach zwolenników władzy królewskiej okres przedmonarchiczny zasługiwał jednakże na nagane, a to z tego powodu, że wiele zła działo się dlatego, iż „nie było króla w Izraelu. Każdy czynił to, co było słuszne w jego oczach” (Sdz 21,25). Oznaczało to, zdaniem T. Hergesela, że władza królewska stała się konieczna¹⁰, co w istocie jednak nie wyjaśnia przyczyn powstania monarchii¹¹. Wydaje się, że główną przyczyną powstania królestwa było zagrożenie ze strony Filistynów (1 Sm 8,20), przy czym zagrożenie dla Izraela istniało nie tylko z ich strony, ale również ze strony Ammonitów¹².

Zjednoczenie rodów izraelskich w realną, silnie skonsolidowaną wspólnotę miało na celu przeciwstawienie się temu niebezpieczeństwu¹³. Co prawda, W. Keller twierdzi, że już wtedy, pod presją z zewnątrz, doszło do powstania jednego narodu izraelskiego, lecz innego zdania jest A. Lemaire, który stoi na stanowisku, że dopiero wraz z późniejszym panowaniem Dawida zaczynamy dostrzegać wyłanianie się Izraela jako narodu, łącząc ten fakt z uzyskaniem przez luźną konfederację plemion silnego przywództwa, co zostało potwierdzone przez króla, armię, dwór królewski, rozległe terytorium oraz relacje z sąsiednimi krajami¹⁴.

Na pierwszego króla Hebrajczyków został wybrany Saul (około 1030–1009 r. p.n.e.), syn Kisza, który był właścicielem ziemskim pochodzącym z rodu Beniamina – słynącego z męstwa i wielkiej postury, co uznaje się za dalekowzroczną decyzję, ponieważ należał on do najsłabszego rodu (1 Sm 9,21), przez co jego wyniesienie na tron królewski miało zapobiec ewentualnym niesnaskom między silniejszymi rodami, które mogły rościć sobie prawo do tronu¹⁵.

Księgi Święte – jak zaznacza J.B. Łach, mówiąc o wyborze Saula na króla – podają, że najpierw odbywało się losowanie (1 Sm 10,21–23). Miało ono na celu wskazanie kandydata. Święte losy *urim* i *tummim* („światło i doskonałość”), przechowywane w pectorale arcykapłana, rozstrzygały, kto miał być namaszczone na króla, przy czym w Starym Testamencie spotykamy się z trzema różnymi tradycjami mówiącymi o wyborze Saula na pierwszego władcę Izraela¹⁶. W późniejszych tekstach wyrazicielem woli Bożej był lud,

---

DOI: <https://doi.org/10.21906/rbl.569>, s. 21. W ocenie M. Kuryłowicza (*Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006, s. 103) „W rozwoju historycznym Izraela trudno jednak mówić o wyraźnie ukształtowanej, jednolitej koncepcji państwa. Przewodnią myślą była jednak teokracja”. Por. G.P. Miller, *Monarchy in the Hebrew Bible*, “NYU School of Law, Public Law Research Paper” 2010, No. 10-76, DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1694532>, s. 7.

¹⁰ T. Hergesel, *Rozumieć Biblię: Stary Testament*, Kraków 1992, s. 128.

¹¹ Znany jest tekst 1 Sm 8,4, w którym jest mowa o tym, iż synowie proroka Samuela wypaczali dawny ustrój państwa, co oburzało lud. Izraelici odnaleźli Samuela w mieście Armata i prosili go, by „wyznaczył spośród nich króla, mającego kierować narodem i wyrzucić zemstę na Filistynach, którzy jeszcze nie zapłacili Hebrajczykom za wszystkie dawne krzywdy”. Zob. J. Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, cz. 1, Warszawa 1993, s. 6, 35.

¹² A. Piwowar, *Historia Izraela czasów Starego Testamentu. Od patriarchów do podboju przez Rzymian*, Lublin 2013, s. 81.

¹³ W. Keller, *Śladami Biblii. Stary Testament w świetle badań naukowych*, Kielce 1998, s. 180.

¹⁴ A. Lemaire, *Zjednoczona monarchia*, [w:] *Starożytny Izrael: od Abrahama do zburzenia Świątyni Jerozolimskiej przez Rzymian*, red. H. Shanks, Warszawa 2007, s. 159. Podobne stanowisko: A. Piwowar, *op. cit.*, s. 92.

¹⁵ W. Keller, *op. cit.*, s. 180. W innym miejscu Keller (*ibidem*, s. 193) pisze jednak, że jednolite wykształcenie się jednolitej władzy państwowej, będące zasługą Dawida, doprowadziło do tego, że z luźnego związku rodów powstał jeden naród.

¹⁶ Pierwsza tradycja zawarta jest w 1 Sm 9,3–10,16 (Saul szuka owiec swego ojca i udaje się do proroka Samue-

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

---

a zwłaszcza jego starsi przedstawiciele. To oni decydowali, kto ma pełnić funkcję „Pomazańca Jahwe”¹⁷. Na temat roli i formy samego aktu namaszczenia powiemy w dalszej części niniejszej analizy.

Izrael, przyjmując instytucje królestwa¹⁸, przyjął także jego pogańską teorię i rytualny model jej wyrażania, rzekomo rozpowszechnione u wszystkich jego sąsiadów, co w ocenie J. Brighta oznaczało, że:

[...] króla uważano za boską lub półboską istotę, która występując z okazji Nowego Roku w roli umierającego i powstającego do życia boga płodności, odtwarzał trud stworzenia i zwycięstwa nad siłami chaosu, sakralne małżeństwo i ponowne objęcie przez boga swego tronu. W ten sposób, jak sobie wyobrażano, zapewniano coroczne budzenie się natury do życia, pomyślność kraju oraz miejsce króla na tronie w następnym roku¹⁹.

Autor ten zdecydowanie wyraża swoje stanowisko w tej materii, stwierdzając, że:

Nie ma żadnego realnego dowodu istnienia choćby jednego takiego wzoru rytualnego i teorii królestwa w całym świecie starożytnym, a wiele przemawia za czymś przeciwnym. Nie sposób też uwierzyć, żeby w istocie rzeczy struktura tak pogańska i tak bardzo niedająca się pogodzić z normatywnym jahwizmem mogła być przyjęta w Izraelu bez gwałtownego sprzeciwu. A właśnie na ten temat u proroków, w wypowiedziach poddanych choćby najdokładniejszej analizie, nie znajdujemy ani słowa²⁰.

Króla Izraela nazywa się „synem” Jahwe, ale tylko – co wyraźnie zaznacza Bright – w adopcyjnym sensie (Ps 2,7). Król, będąc namiestnikiem Jahwe, sprawował rządy z Bożego wyboru i przy Bożej tolerancji i miał obowiązek stać na straży sprawiedliwości pod groźbą kary (Ps 72,1–4.12–14; 89,30–32). Król był jednocześnie narażony na nagany proroków Jahwe i raz po raz je otrzymywał. Jak podkreśla Bright:

Jest oczywiście rzeczą prawdopodobną, że te rysy królewskiej ideologii zostały zapożyczone; ostatecznie monarchia izraelska stanowiła innowację, która nie miała rodzimych precedensów. Państwo, które wchłonęło tysiące Kananejczyków, które w dużej mierze oparło swą biurokrację na obcych wzorach i którego świątynia narodowa została zbudowana na modłę kananejską, niewątpliwie zapożyczyło zarówno cechy swego kultu, jak i ideału królestwa. Wszystkie jednak zapożyczenia zostały zharmonizowane, przynajmniej w kręgach oficjalnych, z normatywnym jahwizmem²¹.

Król stał się symbolem, z którego – jak pisze Bright – wyrosło w Izraelu oczekiwanie na Mesjasza, wywierające niepomierny wpływ na kształtowanie się wiary i historii Izraela

---

la, który namaszcza go na księcia). Kolejna tradycja zawarta jest w 1 Sm 10,17–27 (w Mispa Samuel rzuca losy, aby wybrać króla i los pada na Saula). Ostatnia tradycja znajduje się w 1 Sm 11–15 (Saul, dowodzący wojskami izraelskimi, ratuje Jabesz w Gileadzie przed zagrożeniem ze strony Ammonitów, a lud ogłasza go królem w Gilgal). W ocenie A. Piwowara (*op. cit.*, s. 85) najbardziej wiarygodna z punktu widzenia historycznego jest ta ostatnia tradycja.

¹⁷ J.B. Łach, *Księgi 1–2 Królów. Pismo Święte Starego Testamentu*, t. IV-2, Poznań 2007, s. 145.

¹⁸ Jednakże D. Fleming zwraca uwagę, iż „It is not clear that the Israelite material for Saul even identified him as a »king«, so that the Bible may preserve no Israelite account of how its own monarchy arose as an institution”. Zob. D. Fleming, *The Legacy of Israel in Judah's Bible: History, Politics, and the Reinscribing of Tradition*, Cambridge 2012, s. 175.

¹⁹ J. Bright, *Historia Izraela*, Warszawa 1994, s. 231.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, s. 232.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

przez kolejne wieki²². Z drugiej strony integracja państwa i kultu oraz objęcie państwa boskimi sankcjami miało następstwa, które okazały się nie całkiem pozytywne²³. Co więcej, niektórzy, idealizując stary porządek, odrzucili nowy jako bunt przeciw Bogu (1 Sm 8,12), w rzeczywistości jednak powrót do przedmonarchicznych stosunków nie był możliwy i prawdopodobnie w Izraelu niewielu liczyło się z taką ewentualnością. Należy podkreślić, że monarchia nie była czymś, co wszyscy Izraelici byli gotowi przyjąć jako rzecz naturalną. Żyli jeszcze wówczas ludzie, którzy mogli pamiętać czasy, kiedy ona nie istniała, i naocześnie przekonali się, w jaki sposób powołano ją do życia. Była więc instytucją problematyczną, która spotkała się z rozbieżnym osądem w Izraelu²⁴.

Trudno określić dokładnie, ile lat trwało panowanie króla Saula. Zgodnie z 1 Sm 13,1 był to okres dwóch lat, natomiast zgodnie z 1 Sm 27,7 był to rok i cztery miesiące, jednakże – na co zwraca uwagę A. Piwowar – „niektórzy komentatorzy poprawiają tekst i podają, że panował on przez dwadzieścia dwa lata”²⁵.

Po śmierci pierwszego króla Izraelitów w bitwie pod wzgórzami Gilboa na króla nad domem Judy (2 Sm 2,2–4) został namaszczoney Dawid, który służył jako najemnik w wojsku Filistynów, będących największymi wrogami Izraela. J. Warzecha twierdzi nawet, że Dawid stał się wasalem Filistynów:

W okresie królowania Saula wykazywał Dawid nie tylko lojalność wobec niego, ale i podejmował kroki, które zmierzały do przejęcia władzy. Taki cel miały niewątpliwie: współpraca z Filistynami (jako wasala), spowinowacenie się z Saulem przez małżeństwo z córką Mikal, dobrodziejstwa na rzecz pokolenia Judy oraz ekonomiczna niezależność od plemion. Były to okoliczności ułatwiające mu w znacznym stopniu objęcie i pełnienie funkcji króla, i to z czasem nad wszystkimi pokoleniami²⁶.

Zanim król Saul zaczął widzieć w Dawidzie swego rywala i obawiać się, że lud zechce obwołać go królem (1 Sm 18,7–8), Dawid z plemienia Judy, pochodzący z Betlejem – w młodości pasterz i muzyk grający na cytrze – był dworzaninem Saula. Piwowar zwraca uwagę na tezę podnoszoną w literaturze przedmiotu, jakoby „Dawid był przywódcą opozycji wobec rządów Saula i że najprawdopodobniej pojawił się on na dworze króla jako młody i zdolny żołnierz, którego dokonania i sława szybko przewyższyły samego króla”²⁷, co doprowadziło do wygnania Dawida z powodu uznania go za osobistego wroga pierwszego króla Izraelitów.

Po śmierci Saula Dawid, posiadający wysoką pozycję i uznanie oraz będący bohaterem i dowódcą wojskowym, wykorzystał ten fakt, aby zostać królem Izraela²⁸. Jak podkreśla M. Grant: „Ogromne sukcesy Dawida zdawały się wskazywać, że Jahwe darzy go szczególnymi łaskami. Stworzyło to sytuację, którą król w pełni wyzyskał, interpretując

²² *Ibidem*, s. 233.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ A. Piwowar, *op. cit.*, s. 89.

²⁶ J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005, s. 156. Por. W. Dietrich, *The Early Monarchy in Israel: The Tenth Century B.C.E.*, Atlanta 2007, s. 178–179; P. Śpiewak, *Kłęska Saula*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 27.

²⁷ A. Piwowar, *op. cit.*, s. 93.

²⁸ Por. H. Ewald, *The Rise and Splendour of the Hebrew Monarchy*, London 1871, s. 109–110; P. Śpiewak, *Dawid królem*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 39.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

---

godność królewską w kategoriach religijnych i twierdząc, że władzę otrzymał z łaski Bożej²⁹.

Początkowo Dawid usiłował pozyskać sobie przychylność domu Saula. Poślubił nawet – o czym wspominaliśmy wyżej – córkę Saula, Mikal³⁰. Zapraszał też do swojego stołu Meribbaala (Mefiboszeta) – kalekę, który był dziedzicem Saula. Ostatecznie jednak Dawid porzucił Mikal, ponieważ „była bezdzietna aż do dnia swojej śmierci” (2 Sm 6,23). Kiedy następnie Dawid pozwolił Gibeonitom zemścić się na siedmiu potomkach Saula, pojednanie między dwiema rodzinami – Dawida i Saula – nie było już możliwe (2 Sm 21,1–14).

Stary Testament szczegółowo opisuje rządy Dawida (1 Sm 16 – 1 Krl 2,11). Jego długie panowanie („[...] rządził nad Izraelem przez czterdzieści lat, siedem i pół roku w Hebronie oraz trzydzieści trzy lata w Jerozolimie” – około 1009/1001–969 r. p.n.e.) uznano później za „złoty wiek” w historii Izraela, a sam Dawid był traktowany jako wzór króla i ideał władcy³¹.

PANOWANIE KRÓLA DAWIDA: BUNT ABSALOMA I BUNT SZEBY

Z punktu widzenia tematu niniejszej analizy najważniejsze wydarzenia w okresie poprzedzającym przejście władzy przez syna Dawida – Salomona, dotyczą dwóch prób przewrotu politycznego (buntu), których celem było dokonanie rozłamu w zjednoczonej pod berłem Dawida monarchii³².

Pierwszy i najpoważniejszy kryzys³³, zwany buntem Absaloma (2 Sm 13–19), wywołał Absalom, syn Dawida i aramejskiej księżniczki z Geszur, córki Talmaja (2 Sm 3,3). Wydarzeniem, które rozpoczęło konflikt między Dawidem a Absalomem, był gwałt na córce Dawida – Tamar, którego dopuścił się jej przyrodni brat, Amnon (Absalom i Tamar mieli wspólną matkę), najstarszy syn Dawida. Jednak konflikt, który opisuje Biblia, jak twierdzi S.L. McKenzie, miał swoje źródło w osobowościach Dawida i jego synów: Amnona i Absaloma³⁴. Absalom czekał 2 lata na stosowną chwilę do zemsty za zhańbienie siostry, przy czym w tym czasie Dawid nie podjął żadnych kroków w celu ukarania Amnona za gwałt na Tamar. Jak twierdzi McKenzie, Dawid nie zignorował przestępstwa, jakiego dopuścił się jego najstarszy syn. Był oburzony tym wydarzeniem, jednakże kochał swojego pierworodnego tak bardzo, że nie potrafił się zmusić, by go ukarać³⁵. Absalom postanowił więc sam dochodzić wymierzenia kary na gwałtcielu. Nie uczynił jednak tego od razu. Przez 2 lata nosił się

---

²⁹ T. Ishida, *The Royal Dynasties in Ancient Israel: A Study on the Formation and Development of Royal-dynastic Ideology*, Berlin–New York 1977, s. 56–57; M. Grant, *Dzieje dawnego Izraela*, Warszawa 1991, s. 103.

³⁰ D.L. Jacobson, *And Then There Were the Women in His Life: David and His Women*, “World & World” 2003, No. 4, s. 404–405.

³¹ A. Piwowar, *op. cit.*, s. 106.

³² Jednakże, jak podkreśla Ł. Niesiołowski-Spanò (*Pisanie dziejów Izraela*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2003, nr 2, s. 87), „O wielkim państwie i jego monarchach (Dawidzie i Salomonie) brak jakiegokolwiek wzmianki w źródłach pozabiblijnych”.

³³ P.R. Abramson, *Politics in the Bible*, New Jersey 2011, s. 68.

³⁴ S.L. McKenzie, *Dawid. Król Izraela*, Poznań 2014, s. 245.

³⁵ *Ibidem*, s. 247. W innym miejscu McKenzie (*ibidem*, s. 253) wysuwa tezę, że Dawid mógł jednak czyhać na życie Amnona dlatego, że ten zgwałcił Tamar, lecz powodem tego mógł być fakt postrzegania przez Dawida swojego najstarszego syna jako zagrożenie dla własnej władzy. Matką Amnona była Achinoam, która mogła być wcześniej żoną Saula, co sugerowałoby, że usunięcie Amnona z drogi do tronu likwidowało jednocześnie ostatnie ślady Saula w sukcesji.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

z zamiarem pomśzczenia krzywdy swojej siostry. W końcu, kiedy zdecydował się na ten krok, wywabił Amnona, zapraszając go poza Jerozolimę na przyjęcie, gdzie kazał go zamordować, po czym sam uciekł ze stolicy (2 Sm 13,23–37a).

Absalom spędził 3 lata na wygnaniu w kraju swej matki i wolno mu było powrócić dopiero po dwu dalszych latach, gdy za łaskawym pośrednictwem Joaba i „mądrej kobiety z Tekoa” (2 Sm 14,1–24) ostatecznie uzyskał przebaczenie Dawida. Po uzyskaniu pozwolenia na powrót do Jerozolimy rozzuchwalony przebaczeniem mu zabójstwa Amnona Absalom zaczął knuć spisek, aby zawładnąć tronem. Niewątpliwie czuł wrogość do Dawida z tej przyczyny, że ten nie wymierzył kary Amnonowi i następnie jego samego potępił za postępek, który w powszechnym odczuciu mógł mu wybaczyć. Choć pozornie otrzymał przebaczenie i prawdopodobnie był najstarszym żyjącym synem, niewątpliwie zdawał sobie sprawę z tego, że ojciec go pominie przy przekazaniu władzy w przyszłości³⁶.

Cztery lata zajęły Absalomowi przygotowania, zjednywanie sobie ludu przez wygrywanie uraz i nawiązywanie kontaktów w całym kraju (2 Sm 15,1–12). Należy odnotować, że nie tylko plemiona północne poparły rebelię Absaloma. Zyskał on również przychylność części plemienia Judy. Piwowar podkreśla, że tak liczne poparcie plemion Izraela, jakie uzyskał Absalom, mogło być spowodowane ich nieprzychylną oceną rządów Dawida i być odwetem za krzywdy wyrządzone przez administrację królestwa³⁷.

Gdy plany spisku były gotowe, Absalom udał się do Hebronu, gdzie kazał się namaścić na króla i, podniósłszy sztandar buntu, ruszył na czele licznie zgromadzonych wojsk na Jerozolimę. Jak podkreśla McKenzie, wybór Hebronu przez Absaloma „był świadomy i symboliczny”, ponieważ to właśnie w tym mieście Dawid po raz pierwszy został koronowany; co więcej, został tam koronowany dwukrotnie – raz jako król Judy, a następnie ponownie jako król Izraela³⁸. Absalom, dążąc do uzyskania władzy drogą przewrotu politycznego, wybrał Hebron jako miejsce zorganizowania spisku, naśladując swojego ojca, który władzę królewską posiadał właśnie w tym mieście³⁹.

Dawid został zupełnie zaskoczony i był zmuszony ratować się ucieczką z miasta. Uciekł na wschód od Jordanu zapewne dlatego, że tam stacjonowały jednostki wojskowe oraz przebywali wasale i przyjaciele, na których mógł polegać (2 Sm 17,27–29). Pomimo, jak powiedzieliśmy wyżej, wielkiego poparcia dla rewolty Absaloma, większość dworu pozostała wobec Dawida lojalna i dochowała mu wierności (2 Sm 15,14–29)⁴⁰. Wśród tych, którzy jednak zwrócili się przeciwko Dawidowi i przeszli na stronę Absaloma, był doradca Achitofel⁴¹, przy czym Stary Testament nie tłumaczy, z jakiego był powodu zdradził króla. Achitofel był Judejczykiem, którego syn pełnił służbę jako członek gwardii honorowej Dawida. Achitofel chciał przeprowadzić natychmiastowy atak na Dawida (2 Sm 17,1–4)⁴². Absalom odrzucił tę radę i zamiast tego zdecydował się posłuchać Chuszaja i poczekać, aż będzie mógł poprowadzić w bój większe siły (2 Sm 17,5–14). Kiedy Absalom bezczynnie

³⁶ J. Bright, *op. cit.*, s. 213.

³⁷ A. Piwowar, *op. cit.*, s. 102.

³⁸ S.L. McKenzie, *op. cit.*, s. 254.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*; J. Bright, *op. cit.*, s. 213.

⁴¹ Por. P. Śpiewak, *Doradcy Absaloma*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 48.

⁴² Zob. K. Bodner, *The Rebellion of Absalom*, New York 2014, s. 79–80.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

przebywał wraz z wojskiem w Jerozolimie, Joab na czele swoich oddziałów szybko rozprawił się z jego oddziałami; Absalom zaś poniósł haniebną śmierć z ręki Joaba pomimo nakazu Dawida, by ewentualnie w przypadku zwycięstwa w czasie bitwy oszczędzono jego syna (2 Sm 18,5)⁴³.

McKenzie wysuwa z kolei tezę, że nawet jeśli Dawid miał swój udział w zabójstwie Absaloma, gdyż podejrzewał go o zdradę, to z pewnością powodem zabójstwa Absaloma był wywołany bunt. Racje dla tej tezy możemy odnaleźć w tym, że opowieść nie zawiera żadnych szczegółów, na podstawie których można by było domniemywać, że Dawid próbował ukarać Joaba za zabicie Absaloma. Joab wykonywał rozkazy, nie sprzeciwiał się im. Bunt zatem upadł. Ludzie z całego Izraela starali się jak najrychlej zawrzeć pokój z Dawidem i przywrócić mu tron⁴⁴.

U podwalin nowego zamachu stanu (znanego jako powstanie Szeby) leżało niezadowolenie jednej części państwa Izraelitów, mianowicie zamieszkiwanej przez plemiona północne, które poczuły się zlekceważone faktem, iż król Dawid, żądając ponownie, by ogłoszono go władcą Izraela, udał się z tym żądaniem wpraw do plemion południowych⁴⁵. Pamiętano, jak wspaniałomyślnie Dawid postąpił względem zwolenników Absaloma, powstrzymując się od represji i udzielając amnestii nawet tym, którzy byli bardzo poważnie zaangażowani w działalność spiskową (2 Sm 19,11–30). Starszyznę Judy, która była mocno zaangażowana w spisek Absaloma, Dawid starał się przeciągnąć na swoją stronę przyjaznymi słowami i obietnicą, że dowódca buntowników, Amasa, zajmie miejsce Joaba jako wódz armii⁴⁶.

Jednakże dla plemion północnych tego rodzaju przychylnie postępowanie Dawida było rażącym faworyzowaniem Judy, co tylko podsyciło nastroje niezadowolenia (2 Sm 19,41–43) i stało się zarzewiem buntu, który rozgorzał na nowo. Stanowił on próbę wycofania się północnego Izraela ze związku z Judą pod berłem Dawida. Niepewny charakter tego zjednoczenia doprowadził w końcu do zerwania więzów.

Przywódca buntu, Beniaminita Szeba ben Bichri, był być może krewnym Saula⁴⁷. Kierując się do Jerozolimy, Dawid niezwłocznie wysłał Amasę, aby zażądał kontyngentów wojskowych z Judy. Gdy Amasie zabrakło to więcej czasu, niż oczekiwano, Dawid wyprawił swoje osobiste oddziały. Kiedy w końcu Amasa przybył z tymi kontyngentami, Joab, przebiwszy go mieczem, sam objął dowództwo⁴⁸. Buntownik Szeba najwyraźniej nie miał większego poparcia, skoro wycofał się jak najdalej na północ i schronił w mieście Abel-Bet-Maaka. Joab, oblegający miasto, w którym schronił się Szeba, zażądał od jego mieszkańców wydania buntownika pod groźbą zburzenia miasta. Nie odnosząc się do buntu z entuzjazmem i w obawie o losy miasta, mieszkańcy sami ścięli głowę Szeby (2 Sm 20,22)⁴⁹. W ten sposób zakończył się bunt i tron Dawida nie był już zagrożony. Należy

⁴³ Por. P. Śpiewak, *Śmierć Absaloma*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 50.

⁴⁴ S.L. McKenzie, *op. cit.*, s. 257.

⁴⁵ A. Piwowar, *op. cit.*, s. 103.

⁴⁶ Zob. W. Bruce, *The First Three Kings of Israel*, London 1879, s. 354.

⁴⁷ J. Bright, *op. cit.*, s. 214.

⁴⁸ Zob. W. Bruce, *op. cit.*, s. 355.

⁴⁹ P.R. Abramson (*op. cit.*, s. 69) zauważa, że „bunt Szeby można uznać za zwiastun udanego buntu Izraela przeciwko królowi Roboamowi po śmierci Salomona”.

podkreślić, że decydującą rolę w stłumieniu tego buntu odegrały zawodowe oddziały Dawida⁵⁰.

Znaczenie udziału osobistych oddziałów (gwardii przybocznej) w stłumieniu buntu Szeby nie jest niczym wyjątkowym. W wiekach późniejszych również o sukcesie przewrotu nieraz decydowały siły zbrojne, które podlegały bezpośrednio uzurpatorowi. Znakomity przykład może tutaj stanowić rzymska gwardia pretoriańska. Przypomnijmy, że głównym obowiązkiem żołnierzy tej formacji była służba bezpośrednio przy osobie władcy. Zadanie ochrony cesarza i członków jego rodziny stanowiło główny powód, dla którego Oktawian August postanowił zorganizować gwardię pretoriańską. Pretorianie mieli zwalczać wszelkiego rodzaju spiski i zamachy stanu, które były wymierzone w osobę władcy. Ich zadaniem było również utrzymanie prawa i porządku w Rzymie i Italii⁵¹. Co ciekawe, sami pretorianie – jak podaje I. Łuć – począwszy od lat 60. I w. n.e., zaczęli uczestniczyć w zamachach stanu. Swym zachowaniem łamali fundamentalną zasadę wierności (*fides*), która była istotą przysięgi wojskowej (*sacramentum*)⁵².

PRZEJĘCIE WŁADZY KRÓLEWSKIEJ PRZEZ SALOMONA

Celem analizy, jakiej dokonamy w niniejszym punkcie, będą wydarzenia, które rozegrały się około 961 r. p.n.e., związane z przekazaniem władzy przez króla Dawida jednemu ze swoich synów – Salomonowi. Jak wiadomo, pół-Izraelita Salomon nie był naturalnym sukcesorem, gdyż zgodnie ze zwyczajami izraelskimi dziedzicem był najstarszy żyjący syn, czyli Adoniasz. Stworzone przez Dawida młode państwo izraelskie nie miało prawa, które by regulowało sposób dziedziczenia tronu, a spośród pretendentów do tronu Dawidowego pozostało dwóch synów króla, którzy przygotowywali się do przewrotu pałacowego⁵³.

Istniejąca dotychczas w Izraelu praktyka wyłaniania charyzmatycznego przywódcy spośród skonfederowanych plemion i wybór go na króla przez aklamację starszyny plemiennej oraz namaszczenie teraz – jak podkreśla K. Pilarczyk – „mogła zagrażać racji stanu zreformowanego i powiększonego państwa, które nie mogło sobie pozwolić na długi okres bezkrólewia bądź spory o tron między kilkoma rywalami, ponieważ osoba króla, będącego zarazem zwierzchnikiem wojska, zapewniała integralność imperium”⁵⁴. Oznaczało to, że jedynym rozwiązaniem niezagrażającym racji stanu byłoby wskazanie następcy jeszcze za życia króla Dawida.

---

⁵⁰ J. Bright, *op. cit.*, s. 214.

⁵¹ I. Łuć, *Udział gwardii pretoriańskiej w zamachach stanu w 69 i 193 r. n.e.*, [w:] *Zamach stanu w dawnych...*, s. 134. Jak podkreśla autor (*ibidem*, s. 143): „Udział swój pretorianie mieli w zamachu stanu, który miał miejsce 15 stycznia 69 roku n.e. W wyniku tego zamachu stanu obalony został cesarz Serwiusz Supliciusz Galba. Bezpośredni udział w obaleniu Galby mogło wziąć około stu dwudziestu żołnierzy gwardii pretoriańskiej”. Pierwszym zamachem, za który wyłączną odpowiedzialność ponoszą żołnierze gwardii, było obalenie cesarza Publiusza Helwiusza Pertynaksa. Do zabicia tego władcy doszło w dniu 28 marca 193 r. Zob. *ibidem*, s. 144.

⁵² *Ibidem*, s. 134.

⁵³ K. Pilarczyk, *Salomon królem starożytnego Izraela – zamach stanu czy zmowa pałacowa?*, [w:] *Zamach stanu w dawnych...*, s. 16. Por. S.S. Montefiore, *Jerozolima. Biografia*, Warszawa 2011, s. 27.

⁵⁴ K. Pilarczyk, *op. cit.*, s. 16.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Niestety, król Dawid powstrzymywał się przed zajęciem stanowiska w tej sprawie. Co więcej, w owym czasie z trudnością kontrolował swoje ciało i umysł. Ciągłe było mu zimno, mimo że słudzy przykrywali go dodatkowymi ubraniami. Jak podaje J. Flawiusz, lekarze króla zgromadzili się i wspólnie uradzili, iż należy z całego kraju wybrać szczególnie urodziwą dziewicę, by spała z królem i ogrzewała go ciepłem swego ciała. Rzecz jasna chciano w ten sposób nie tyle ogrzać starego króla, co sprawdzić jego męskość⁵⁵.

Z 1 Krl 1,4 dowiadujemy się, że król zbliżył się do przyprowadzonej do niego nadzwyczaj pięknej Szunemitki Abiszag, co oznaczało próbę odbycia stosunku seksualnego. Test ten jednakże nie wypadł na jego korzyść, ponieważ okazał się impotentem. Jak podkreśla J.G. Frazer, władca istniał w świadomości swojego ludu jedynie wtedy, gdy jego życie posiadało wartość oraz dopóki wykonywał obowiązki, jakie nakładało na niego stanowisko, „kierując biegiem natury dla dobra swego ludu”⁵⁶. Z chwilą, gdy władca zawodził pod tym względem, „cała troska, cała opieka, poświęcenie, wszystkie hołdy religijne, których mu dotąd nie szczędzono, zostają wstrzymane i ustępują miejsca nienawiści i pogardzie”⁵⁷. W takiej sytuacji król był pozbawiany swego stanowiska, przy czym – na co zwraca uwagę Frazer – tego rodzaju postępowanie było bardzo logiczne, ponieważ skoro król miał być bogiem, to powinien się nimi opiekować, a jeśli tego nie robił, to musiał ustąpić miejsca takiemu, który by to uczynił⁵⁸. Właśnie z taką sytuacją mamy do czynienia w opisywanym fragmencie schyłku życia Dawida. Król musiał być symbolem siły i witalności, prezentując przez to siłę i witalność swego narodu. Izrael nie mógł mieć króla impotenta, dlatego nadszedł czas, by znaleźć następcę Dawida⁵⁹.

Po wieściach o impotencji Dawida jego starszy syn Adoniasz ogłosił się królem. Zaczął się wynosić, mówiąc: „Ja będę królować” (1 Krl 1,5), przez co sugerował otoczeniu, że to jemu należy się tron⁶⁰. Sprawił sobie wtedy wiele rydwanów i koni oraz 50 mężów⁶¹, by biegali przed nim, po czym przygotował wieczerzę za miastem, „przy źródłu tryskającym w ogrodzie królewskim”⁶², na którą „zaprosił wszystkich swych braci, synów królewskich oraz wszystkich ludzi z Judy, sługi króla” (1 Krl 1,9). Wraz z Adoniaszem ucztowali, popierający jego pretensje do tronu, wódz Joab i arcykapłan Abiatar.

Prorok Natan ze stronnictwa przychylnego Salomonowi⁶³ powiadomił o wieczerzy i ogłoszeniu się królem przez Adoniasza matkę Salomona, Batszebę, oznajmiając jej, że

⁵⁵ Odmienne interpretuje to wydarzenie P. Śpiewak, *Król Salomon*, „Tygodnik Powszechny” 2018, nr 1–2.

⁵⁶ J.G. Frazer, *Złota gałąź*, t. 1, Warszawa 1971, s. 218.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ S.L. McKenzie, *op. cit.*, s. 266. Autor wysuwa tezę, że za podstępem, czyli sprawdzianem męskości Dawida, mógł stać właśnie jego syn Adoniasz, będący następnym w linii sukcesji po Absalomie.

⁶⁰ Zob. B.O. Long, *A Darkness Between Brothers: Solomon and Adonijah*, „Journal for the Study of the Old Testament” 1981, Vol. 6(19), DOI: <https://doi.org/10.1177/030908928100601904>, s. 79–94.

⁶¹ Podobnie w manifestacyjny sposób rydwanów użył wcześniej Absalom. Było to jasnym symbolem, że ubiegał się o tytuł królewski. Zob. S.L. McKenzie, *op. cit.*, s. 253–254.

⁶² Jak podaje Łach (*op. cit.*, s. 141): „Dziś znajduje się tu studnia Joba; utożsamiana ze źródłem Rogel, które etymologicznie najprawdopodobniej oznacza pole folusznika, albo strumień wody. Kamień Zohelet znaczy dosłownie kamień węża. Miejsce to nie jest bliżej znane. Najprawdopodobniej było ono położone u zbiegu doliny Cedronu (Wadi en-Nar) i Hinnom (Wadi en Rabbabi), około 400 m na południe od fontanny Siloe. Znajdowało się tutaj najprawdopodobniej sanktuarium, bo Adoniasz składał tu ofiary z trzody, bydła i tuczonych cielców”.

⁶³ J. Bodner, *Nathan: Prophet, Politician and Novelist?*, „Journal for the Study of the Old Testament” 2001, Vol. 26(1), DOI: <https://doi.org/10.1177/030908920102600103>, s. 43–54.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Adoniasz chce dzierżyć władzę królewską i radzi jej iść do króla Dawida i powiedzieć mu zarówno o sprzysiężeniu Adoniasza, jak i o tym, że obiecał jej, iż Salomon, jej syn, będzie królem po nim (1 Krl 1,13)⁶⁴. Jednakże, co zaznacza Łach, „Prawdopodobnie jest to obietnica, którą Dawid mógł dawniej złożyć Batszebe, matce Salomona. Biblia nic wcześniej nie mówi na ten temat. Widocznie była to jakaś osobista obietnica, o której wiedział tylko prorok Natan”⁶⁵.

Batszebe udała się do Dawida i opowiedziała o wieczerzy wyprawionej przez Adoniasza, wymieniając również zaproszonych na nią gości – stronników Adoniasza: arcykapłana Abiatarę, wodza Joaba i innych. Zwróciła również uwagę króla na to, że w tej sytuacji „cały lud niecierpliwie wypatruje, kogo Dawid wybierze na króla”⁶⁶, oraz uprzedziła go, że „jeśli Adoniasz obejmie królestwo po jego śmierci, z pewnością zamorduje ją i jej syna Salomona”⁶⁷. Następnie, po jej wyjściu, o widzenie z królem poprosił prorok Natan, który potwierdził słowa Batszebe. Plan dwukrotnego przekazania królowi wieści o przejściu władzy został uknuty przez proroka Natana i Batszebe. Te dwie opinie o Adoniaszu przekonały Dawida do podjęcia decyzji o wyznaczeniu Salomona na kandydata na króla⁶⁸. Król Dawid uczynił to następującymi słowami, zwracając się do proroka Natana i przyzwanej Batszebe: „Przysięgam tobie na Boga Najwyższego, że syn twój Salomon zaprawdę zostanie królem, jako już przedtem przysiągłem, i zasiądzie na moim tronie; a stanie się to już dziś”⁶⁹.

Po tym oświadczeniu król Dawid posłał po arcykapłana Sadoka i Banajasa, który był dowódcą straży przybocznej, i rozkazał im, by wzięli ze sobą proroka Natana i wojowników przebywających na dworze, posadzili jego syna Salomona na mulicę królewską, po czym by udali się za miasto do źródła Gichon w celu namaszczenia go świętą oliwą i ogłoszenia królem (1 Krl 1,32–34)⁷⁰. Jak podkreśla Łach, posadzenie następcy tronu na mulicę Dawida było równoznaczne z symbolicznym przekazaniem władzy i zrzeczeniem się jej przez króla na rzecz swego syna. Był to również symbol wyniesienia Salomona, gdyż mułów i osłów mogli dosiadać tylko najwyżsi dostojnicy⁷¹.

McKenzie stoi na stanowisku, że prorok Natan wraz z Batszebą zmanipulowali Dawida, by ten ogłosił Salomona swoim następcą. Podkreśla on, że „osoby, które Dawid miał jakoby wezwać i którym kazał namaścić Salomona, zostały wymienione wcześniej jako

⁶⁴ Por. S.M. Koenig, *Isn't Bathsheba? A Study in Characterization*, Eugene 2011, s. 86–91.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 143.

⁶⁶ „A tyś, panie mój, królem! Na ciebie zwrócone są oczy całego Izraela, abyś im oznajmił, kto będzie zasiadać na tronie pana mego, króla, po nim” (1 Krl 1,20). Por. J. Flawiusz, *op. cit.*, 7,350.

⁶⁷ „Kiedy przyjdzie czas, że król, mój pan, spocznie ze swymi przodkami, wtedy ja i mój syn Salomon będziemy uchodzili za winowajców” (1 Krl 1,21). Por. J. Flawiusz, *op. cit.*, 7,350; G.G. Nicol, *Bathsheba, a clever Woman?*, „The Expository Times” 1988, Vol. 99(12), DOI: <https://doi.org/10.1177/001452468809901203>, s. 360–363.

⁶⁸ J.B. Łach, *op. cit.*, s. 143.

⁶⁹ „Jak przysiągłem ci na Pana, Boga Izraela, mówiąc, że Salomon, twój syn, będzie królował po mnie i on będzie zasiadał na moim tronie po mnie, tak właśnie dziś uczynię” (1 Krl 1,30). Por. J. Flawiusz, *op. cit.*, 7,353.

⁷⁰ Zgodnie z przekazem Starego Testamentu Dawid nakazał, aby po namaszczeniu Salomona ogłosić go królem za pomocą formuły: „Niech żyje król Salomon!” (1 Krl 1,34). Bright (*op. cit.*, s. 215) podkreśla, że mimo iż lud przyjął owacyjnie fakt dokonany, to obwołanie Salomona królem przez lud było fikcją, bowiem król nie mógł nawet powoływać się na fikcję darów charyzmatycznych. Na wątek darów charyzmatycznych i panowania charyzmatycznego zwrócił uwagę M. Weber, który określił to ostatnie jako opierające się na wierze w świętość tego, co niecodzienne. Autor podkreślił, że niezależnie od sposobu rozwiązywania problemu następcstwa tronu zawsze wraz z tym zaczynało się panowanie jakiegoś rodzaju reguł. Oznaczało to, że władca panował na mocy uprawienia samym aktem elekcji. Zob. M. Weber, *Szkice z socjologii religii*, Warszawa 1995, s. 146.

⁷¹ J.B. Łach, *op. cit.*, s. 144.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

zwolennicy Salomona. Spiskowcy po prostu przejęli rządy, a Dawid nie miał z tym nic wspólnego i pewnie nawet nie wiedział, co się dzieje”⁷². Ostatecznie to zwolennicy Salomona, którzy byli lepiej zorganizowani i lepiej koordynowali przebieg wydarzeń, gdyż zaskoczyli Adoniasza, dokonali zamachu stanu.

Z kolei Łach podkreśla obawy proroka Natana o los młodej monarchii w sytuacji, kiedy sprawa następstwa tronu nie była uregulowana. Jego zdaniem w takiej sytuacji wielce prawdopodobne było, że po śmierci Dawida dojdzie do krwawej walki o tron, której jego wychowanek Salomon mógł nie wygrać. W efekcie on i jego ulubieniec Salomon wraz z matką był narażony na niebezpieczeństwo utraty życia ze strony przyszłego następcy tronu. Prorok Natan, posługując się Batszebą, bez namysłu zrealizował swój plan przewrotu pałacowego, który zapewnił zwycięstwo stronnictwu Salomona⁷³.

Dzięki spiskowi proroka Natana i żony Dawida, Batszebe, los tronu został przesądzony. Na wieść o tym stronnicy Adoniasza rozproszyli się, a on sam w obawie o swoje życie skorzystał z prawa azylu i uchwycił się rogów ołtarza, które „chroniły ze strony mściciela krwi od pochopnego zabójstwa”⁷⁴. Salomon nakazał go sprowadzić do pałacu, obiecując mu wcześniej pod przysięgą zachowanie życia, po czym rzekł do niego: „Idź do swego domu!” (1 Krl 1,53), co oznaczało zakończenie politycznej walki o następstwo tronu, z której zwycięsko wyszedł Salomon, syn Dawida i Batszebe oraz wychowanek proroka Natana.

Salomon wstąpił więc ostatecznie na tron jako współregent ojca, bez rozlewu krwi, ponieważ Adoniasz i jego zwolennicy pokornie złożyli broń. Wkrótce Dawid zmarł, a Salomon zaczął pospiesznie usuwać wszystkich, którzy mogli zagrażać jego władzy (1 Krl 2,13–46). Rzecz jasna pierwszym wrogiem był pretendent do tronu Adoniasz, który po śmierci Dawida zwrócił się z prośbą o przyznanie mu za żonę Abiszag, która – jak wiemy – była opiekunką Dawida u schyłku życia (miała zadanie „czuwać i mieć o niego staranie”), a po śmierci Dawida, będąc dołączoną do haremu władcy, przeszła jak cały harem w ręce prawowitego następcy⁷⁵. Jak podkreśla Łach, akt przejścia haremu na nowego władcę potwierdzał pełne prawo nowego władcy do tronu swego prekursora, ponieważ ten właśnie akt przejścia haremu lub jego części dawał prawo do sukcesji⁷⁶.

Prośba Adoniasza, którą skierował do Salomona za pośrednictwem jego matki Batszebe, została odebrana przez króla Salomona jako podważenie jego prawa do tronu i próba wznowienia walki o niego⁷⁷. Oznaczało to, że Adoniasz nie zrezygnował z roszczeń do tronu⁷⁸. Zresztą w trakcie rozmowy z Batszebe sugerował, że to właśnie jemu należy się

⁷² S.L. McKenzie, *op. cit.*, s. 267.

⁷³ J.B. Łach, *op. cit.*, s. 143.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 148. Zob. także: K. Sójka-Zielińska, *Drogi i bezdroża prawa. Szkice z dziejów kultury prawnej Europy*, Wrocław 2010, s. 30.

⁷⁵ Por. R.K. Harrison, *The Matriarchate and Hebrew Regal Succession*, “Evangelical Quarterly” 1957, Vol. 29(1), s. 33–34.

⁷⁶ J.B. Łach, *op. cit.*, s. 152.

⁷⁷ Por. T. Ishida, *History and Historical Writing in Ancient Israel: Studies in Biblical Historiography*, Leiden 1999, s. 131–132.

⁷⁸ Jak zauważa F. Thieberger (*King Salomon*, New York 1947, s. 127): „To zachowanie Salomona można zrozumieć tylko, jeżeli uświadomimy sobie, że prośba Adoniasza o przyznanie mu Abiszag była sygnałem nowego ruchu po stronie opozycji, która zmobilizowała swoje siły po śmierci Dawida”.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

godność królewska z racji starszeństwa i woli ludu („Ty wiesz, że dla mnie była władza królewska i cały Izrael oczekiwał na to, żebym panował. Ale na kogo innego przeszła władza królewska i dostała się memu bratu, gdyż z woli Pana mu przypadła”). Jednocześnie jednak potwierdził, że skoro zgodnie z wyrokiem Boga otrzymał ją syn jej, Salomon, to „służyć mu będę z największą ochotą i miłością i [czuję się rad] z obecnej sytuacji”⁷⁹.

Salomon ogłosił wyrok śmierci na Adoniasza w formie biblijnego złorzeczenia (1 Krl 2,23), w którym król wzywał najpierw na siebie zło, jeśli nie dotrzyma słowa o śmierci Adoniasza, a następnie nakazał, by wyrok wykonał Benajasz, syn Jojady, który był dowódcą straży przybocznej (1 Krl 2,25).

Po zamordowaniu Adoniasza nastąpiła likwidacja kolejnych przeciwników politycznych nowego króla – stronników Adoniasza. Kapłanowi Abiatarowi darowano życie, co zawdzięczał swoim zasługom dla króla Dawida, jednakże został skazany na dożywotnią banicję. Tyle szczęścia nie miał Joab, który mimo że schronił się przy ołtarzu całopalenia, szukając azylu, został uznany za umyślnego zabójcę, co oznaczało, że nie miał prawa do korzystania z azylu⁸⁰, po czym został zamordowany. Kolejną ofiarą politycznej zemsty Salomona był Szimei – krewny Saula, który przeklinał swego czasu Dawida, nazywając go „zbrodniarzem i sprawcą wielu łotrostw”. Szimei otrzymał rozkaz, aby nie opuszczał Jerozolimy, a następnie, pod pierwszym pretekstem nieposłuszeństwa, został stracony.

Salomon wzmocnił swoją władzę poprzez likwidację ostatnich szańców reakcji w postaci swoich najbliższych wrogów z okresu przewrotu pałacowego. W trakcie jego panowania miała miejsce jedna próba przewrotu politycznego skierowanego we władcę, który do tego czasu znacznie utwierdził swoją władzę. Próby przewrotu pałacowego podjął się Jeroboam, syn Nebata z plemienia Efraima. Pochodził on z kręgów władzy najbliższych królowi Salomonowi, sprawował funkcję z nominacji królewskiej „dozorcy wszystkich robotników rodu Józefa” (1 Krl 11,28).

Z relacji biblijnej wynika, że działania podjęte w celu zdobycia władzy zostały wywołane pracami budowlanymi prowadzonymi w celu zrealizowania wielkich projektów Salomona. Na próbę przewrotu Jeroboama wpłynął jednak przede wszystkim prorok Achiasz. Jak dowiadujemy się z tekstu 1 Krl 11,29–32, wyszedł on kiedyś na spotkanie Jeroboama i dokonał na jego oczach symbolicznego gestu polegającego na rozdarciu własnego płaszcza na 12 części i wręczeniu 10 z nich Jeroboamowi. Czynność ta symbolizowała utratę władzy przez Salomona nad 10 plemionami i obietnicę tronu dla Jeroboama oraz założenia przez niego wieczystej dynastii, co miało wynikać bezpośrednio ze słów Boga Izraela, które przekazał Achiasz: „Oto wyrwę królestwo z ręki Salomona, a tobie dam dziesięć pokoleń... [...] Ale nie zabiorę z jego ręki całego królestwa. Choć zostawię go władcą do końca jego życia ze względu na mego sługę, Dawida [...], to jednak zabiorę królestwo z ręki jego syna i tobie dam te dziesięć pokoleń” (1 Krl 11,31–35). Jak zauważa I. Jaruzelska, „umieszczenie

⁷⁹ J. Flawiusz, *op. cit.*, 8,4.

⁸⁰ Zgodnie z tekstem Wj 21,14 prawo azylu chroniło nierozmyślnego zabójcę, natomiast odmawiano tego przywileju rozmyślnemu zabójcy („Jeśli zaś ktoś posunąłby się do tego, że bliźniego zabiłby podstępnie, oderwiesz go nawet od mego ołtarza, aby ukarać śmiercią”). Jak podkreśla Łach (*op. cit.*, s. 155), Joab został uznany przez Salomona rozmyślnym zabójcą, ponieważ „jeszcze za panowania króla Dawida rozlał krew niewinną, a mianowicie zamordował z premedytacją Abnera, syna Nera, dowódcę wojska Izraelskiego, i Amasę, syna Jetry, dowódcę wojsk Judy”.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

---

epizodu z rozdarciem płaszcza między wzmianką o podniesieniu ręki na Salomona a ucieczką Jeroboama do Egiptu mogłoby wskazywać, że prorok zainspirował podział monarchii, a także wpłynął na osadzenie Jeroboama na tronie Izraela⁸¹, co nastąpiło już po śmierci Salomona, w okresie rządów jego syna Roboama.

LEGITYMIZACJA PRZEWROTU POLITYCZNEGO

Na koniec podjętych rozważań należy podnieść jeszcze kwestię namaszczenia jako jednej z form legitymizacji władzy królewskiej. Jako „legitymizację” należy rozumieć jej „prawowitość”, czyli wykazanie, że dana władza istnieje legalnie na podstawie przyjętych i ogólnie akceptowanych norm⁸². Tego rodzaju forma legitymizacji odnosiła się zarówno do legitymizacji władzy zdobytej w drodze legalnej sukcesji tronu, jak i w drodze nielegalnego przewrotu politycznego.

W starożytności zamachowcy starali się otrzymać sankcję usprawiedliwiającą ich czyny, jak choćby Pizystrat, który zainscenizował epifanię bogini Ateny⁸³. Polegała ona na tym, że pewną kobietę imieniem Fye (Fia), która mierzyła bez mała 180 cm wzrostu i wyróżniała się pięknym wyglądem, ucharakteryzowano na boginię i powieziono ją wozem do miasta⁸⁴. Podążający przed nią heroldowie wzywali Ateńczyków do uznania Pizystrata, którego sama Atena prowadzi z powrotem na swój Akropol. Przejęci zbożnym lękiem Ateńczycy na to przystali. Sankcja religijna, lub przynajmniej jej pozór, jak widać, była niezbędna do przeprowadzenia bezkrwawego zamachu stanu na równi z demonstracją siły⁸⁵.

Sankcja religijna była stosowana również wcześniej. Instytucja boskiej legitymizacji władzy, zdobytej na innej drodze niż sukcesja w ramach dynastii, jest poświadczona na starożytnym Bliskim Wschodzie. Miała ona często charakter interwencji proroków i znajdowała wyraz głównie w legitymizacji panowania uzurpatorów przez ich desygnowanie na władców, m.in. w wyniku gestu namaszczenia.

Zwyczaj namaszczenia nie miał proveniencji hebrajskiej – Izraelczycy zaczerpnęli go albo od Egipcjan, albo od Syryjczyków. Z tego powodu w rytach wyboru króla i objęcia przezeń władzy można dostrzec akcenty charakterystyczne dla terenów pozaizraelskich, jak np. podkreślenie jakichś szczególnych związków z Bogiem (1 Sm 10,1) czy właściwości proroczych (1 Sm 9,27)⁸⁶.

Namaszczenie było najważniejszym aktem – sprawdzianem wyboru, a zarazem powołania Bożego na króla lub kapłana. Jak podkreśla Łach, słowo *masah* („namaszczać”)

---

⁸¹ I. Jaruzelska, *Prorocy a zamach stanu w królestwie Izraela (X–VIII w. p.n.e.)*, [w:] *Zamach stanu w dawnych...*, s. 24.

⁸² Szerzej na temat legitymizacji władzy zob. m.in. J. Kostrubiec, *W kręgu problematyki prawnej legitymizacji władzy*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2003, t. 1, s. 97–110. Z kolei na temat nowożytnych sposobów legitymizacji przewrotu politycznego zob. M. Konarski, *Zamach stanu w perspektywie prawno-historycznej na przykładzie Rewolucji Francuskiej 1789–1799*, [w:] *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu*, red. W. Lis, Lublin 2017, s. 58–61.

⁸³ Arystoteles, *Ustrój polityczny Aten*, Warszawa 1973, s. 23.

⁸⁴ N.G.L. Hammond, *Dzieje Grecji*, Warszawa 1994, s. 212.

⁸⁵ G. Malinowski, *Zamach stanu i strach przed nim w demokratycznych Atenach*, [w:] *Zamach stanu w dawnych...*, s. 35.

⁸⁶ J. Łach, *Księgi 1–2 Samuela. Pismo Święte Starego Testamentu*, t. IV-1, Poznań–Warszawa 1973, s. 528.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

znaczy ‘rozcierać coś rękami, rozmazywać płyn, olej, farbę na czymś’, a także ‘namaszczać bądź to przedmioty, bądź osoby, takie jak prorok, kapłan albo wreszcie król’⁸⁷. Przez akt namaszczenia człowiek stawał się poświęcony, co stanowiło o jakiejś jego zasadniczej zmianie. To poświęcenie, uświęcenie, konsekracja ujawniało się w podwójnym aspekcie: w posiadaniu „ducha” oraz w nietykalności⁸⁸. Kiedy Saul został namaszczony, Samuel złożył mu obietnicę, że nastąpi szereg wydarzeń nadzwyczajnych, w tym m.in. „duch Jahwe” owładnie nim i Saul będzie prorokował (1 Sm 10,1–6). Podobnie duch Jahwe wstąpił w Dawida, gdy Samuel wylał nań róg oliwy (1 Sm 16,13). Z kolei sam obrzęd namaszczenia mógł być przeprowadzany wielokrotnie. Dawid był namaszczany aż trzykrotnie. Pierwszego namaszczenia dokonał w ukryciu Samuel (1 Sm 16), kolejnego – starsi ludu z Judy (2 Sm 2,4), którzy prosili Dawida, aby został królem nad plemieniem Judy. Ostatnie namaszczenie przekazało mu władzę nad wszystkimi (2 Sm 5,3–5).

Jak wspomnieliśmy wyżej, namaszczenie na króla miało charakter wybitnie religijny. Rytuałowi namaszczenia towarzyszyła mowa prorocza, w której ukazywano najlepsze cechy króla i przedstawiano jego zadania w stosunku do ludu. Po tym akcie następowała ceremonia wstąpienia na tron i przejęcia przedmiotów symbolizujących władzę królewską. Intronizacji towarzyszyły dźwięki trąb, ogólna radość, klaskanie w dłonie, uroczysty pochód wykonywany krokiem tanecznym. Obejmujący tron w posiadanie król otrzymywał równocześnie inne oznaki władzy, takie jak: królewska korona, berło królewskie, szaty i broń królewska.

Król, przez akt namaszczenia i intronizacji, nabywał specyficznej relacji do Boga, stając się Jego pomazańcem. W przypadku aktu namaszczenia Salomona, syna Dawida, mamy do czynienia z legalizacją władzy zdobytej w drodze przewrotu politycznego – przewrotu pałacowego⁸⁹. Akt tej legalizacji jednak niczym nie odbiegał od legalizacji króla, który obejmował tron w drodze sukcesji zwyczajowej.

Nie ulega wątpliwości, że Salomon wstąpił na tron jako następca Dawida w zupełnie nowy, ale niewolny od podejrzeń sposób (w drodze przewrotu pałacowego)⁹⁰. W przeciwieństwie do swojego ojca, który doszedł do władzy z Bożej nominacji, była to znaczna różnica, ale mimo to – jak podkreśla Bright – autorzy starożytnych opowieści starają się dać jasno do zrozumienia, że przewrót pałacowy Salomona posiadał charakter prawomocności⁹¹.

---

⁸⁷ *Ibidem*, s. 526.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Łach (*op. cit.*, s. 146) stoi na stanowisku, że Salomon był podwójnie obwołany królem i prawdopodobnie drugi raz „namaszczony”, razem z kapłanem Shadokiem. W świetle tej tezy drugą część uroczystej ceremonii związanej z namaszczeniem króla zakończyła gra na rogu i zawołanie: „Niech żyje król Salomon”. Natomiast trzeci akt uroczystego przejęcia władzy przez Salomona był związany z uroczystą procesją do pałacu królewskiego, z radosnymi śpiewami i okrzykami na cześć nowo kreowanego króla. Końcowym etapem tej procesji było uroczyste wstąpienie Salomona na tron, symbolizujące przejęcie przez niego władzy i zwierzchnictwa nad Izraelem.

⁹⁰ Ishida (*History and Historical...*, s. 134 i n.) zwraca uwagę na rolę ostatniej woli Dawida („Testamentu Dawida”) w legitymizacji przewrotu. Z kolei Rost (*The Succession to the Throne of David*, London–New York 2015, s. 71–72) wskazuje na sprzeniewierzenie się ostatniej woli Dawida przez Salomona poprzez dokonanie mordów politycznych po śmierci tego pierwszego.

⁹¹ J. Bright, *op. cit.*, s. 230.

BIBLIOGRAFIA

- Abramson P.R., *Politics in the Bible*, New Jersey 2011.
- Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 1964.
- Arystoteles, *Ustrój polityczny Aten*, Warszawa 1973.
- Bankowicz M., *Zamach stanu. Studium teoretyczne*, Kraków 2009.
- Baszkiewicz J., *Wolność, równość, własność*, Warszawa 1981.
- Bodner K., *Nathan: Prophet, Politician and Novelist?*, "Journal for the Study of the Old Testament" 2001, Vol. 26(1), DOI: <https://doi.org/10.1177/030908920102600103>.
- Bodner K., *The Rebellion of Absalom*, New York 2014.
- Bright J., *Historia Izraela*, Warszawa 1994.
- Bruce W., *The First Three Kings of Israel*, London 1879.
- Dietrich W., *The Early Monarchy in Israel: The Tenth Century B.C.E.*, Atlanta 2007.
- Ewald H., *The Rise and Splendour of the Hebrew Monarchy*, London 1871.
- Flawiusz J., *Dawne dzieje Izraela*, cz. 1, Warszawa 1993.
- Fleming D., *The Legacy of Israel in Judah's Bible: History, Politics, and the Reinscribing of Tradition*, Cambridge 2012.
- Frazer J.G., *Złota gałąź*, t. 1, Warszawa 1971.
- Grant M., *Dzieje dawnego Izraela*, Warszawa 1991.
- Hammond N.G.L., *Dzieje Grecji*, Warszawa 1994.
- Harrison R.K., *The Matriarchate and Hebrew Regal Succession*, "Evangelical Quarterly" 1957, Vol. 29(1).
- Hergesel T., *Rozumieć Biblię: Stary Testament*, Kraków 1992.
- Ishida T., *History and Historical Writing in Ancient Israel: Studies in Biblical Historiography*, Leiden 1999.
- Ishida T., *The Royal Dynasties in Ancient Israel: A Study on the Formation and Development of Royal-dynastic Ideology*, Berlin–New York 1977.
- Jacobson D.L., *And Then There Were the Women in His Life: David and His Women*, "World & World" 2003, No. 4.
- Jaruzelska I., *Prorocy a zamach stanu w królestwie Izraela (X–VIII w. p.n.e.)*, [w:] *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, red. A. Sołtysiak, Warszawa 2004.
- Keller W., *Śladami Biblii. Stary Testament w świetle badań naukowych*, Kielce 1998.
- Koenig S.M., *Isn't Bathsheba? A Study in Characterization*, Eugene 2011.
- Konarski M., *Zamach stanu w perspektywie prawno-historycznej na przykładzie Rewolucji Francuskiej 1789–1799*, [w:] *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu*, red. W. Lis, Lublin 2017.
- Kostrubiec J., *W kregu problematyki prawnej legitymizacji władzy*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2003, t. 1.
- Kuryłowicz M., *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006.
- Lemaire A., *Zjednoczona monarchia*, [w:] *Starożytny Izrael: od Abrahama do zburzenia Świątyni Jerozolimskiej przez Rzymian*, red. H. Shanks, Warszawa 2007.
- Long B.O., *A Darkness Between Brothers: Solomon and Adonijah*, "Journal for the Study of the Old Testament" 1981, Vol. 6(19), DOI: <https://doi.org/10.1177/030908928100601904>.
- Łach J., *Księgi 1–2 Samuela. Pismo Święte Starego Testamentu*, t. IV-1, Poznań–Warszawa 1973.
- Łach J.B., *Księgi 1–2 Królów. Pismo Święte Starego Testamentu*, t. IV-2, Poznań 2007.
- Łuć I., *Udział gwardii pretoriańskiej w zamachach stanu w 69 i 193 r. n.e.*, [w:] *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, red. A. Sołtysiak, Warszawa 2004.
- Łukaszewicz A., *Rok 41 – Rzym i Aleksandria*, [w:] *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, red. A. Sołtysiak, Warszawa 2004.
- Malinowski G., *Zamach stanu i strach przed nim w demokratycznych Atenach*, [w:] *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, red. A. Sołtysiak, Warszawa 2004.
- McKenzie S.L., *Dawid. Król Izraela*, Poznań 2014.
- Miller G.P., *Monarchy in the Hebrew Bible*, "NYU School of Law, Public Law Research Paper" 2010, No. 10-76, DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1694532>.
- Montefiore S.S., *Jerozolima. Biografia*, Warszawa 2011.
- Nicol G.G., *Bathsheba, a clever Woman?*, "The Expository Times" 1988, Vol. 99(12), DOI: <https://doi.org/10.1177/001452468809901203>.
- Niesiołowski-Spanò Ł., *Pisanie dziejów Izraela*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2003, nr 2.
- Pilarczyk K., *Salomon królem starożytnego Izraela – zamach stanu czy zmowa pałacowa?*, [w:] *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, red. A. Sołtysiak, Warszawa 2004.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Warszawa–Poznań 1985.
- Piwowar A., *Historia Izraela czasów Starego Testamentu. Od patriarchów do podboju przez Rzymian*, Lublin 2013.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

---

Platon, *Prawa*, Kraków 1960.

Rost L., *The Succession to the Throne of David*, London–New York 2015.

Sójka-Zielińska K., *Drogi i bezdroża prawa. Szkice z dziejów kultury prawnej Europy*, Wrocław 2010.

Śpiewak P., *Dawid królem*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 39.

Śpiewak P., *Doradcy Absaloma*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 48.

Śpiewak P., *Kłeska Saula*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 27.

Śpiewak P., *Król Salomon*, „Tygodnik Powszechny” 2018, nr 1–2.

Śpiewak P., *Śmierć Absaloma*, „Tygodnik Powszechny” 2017, nr 50.

Thieberger F., *King Salomon*, New York 1947.

Tryl F., *Od Otniela do Saula. Początki państwowości izraelskiej*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2005, nr 1, DOI: <https://doi.org/10.21906/rbl.569>.

Warzecha J., *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005.

Weber M., *Szkice z socjologii religii*, Warszawa 1995.

Wolski J., *Historia powszechna. Starożytność*, Warszawa 2002.